

PORESKO OPTEREĆENJE SELJAŠTVA U SRBIJI IZMEĐU DVA SVETSKA RATA

APSTRAKTUM: U radu su obrađeni različiti oblici oporezivanja seljaštva, njihov iznos, u odnosu na bruto-prihod, a i razlike u visini poreskog opterećenja seljaštva u različitim pokrajinama Jugoslavije.

Podrazumevajući pod poreskim opterećenjem seljaštva sva njegova materijalna davanja radi obavljanja javnih funkcija i kolektivnih potreba države i samoupravnih tela, reč je, zapravo, o nametima “koje država – silom svoje vlasti – oduzima od građana ne dajući im za to nikakve specijalne koristi i čija se veličina odmerava prema izvesnim postojećim činjenicama u kojima se manifestuje poreska snaga građana (imovina, pri-nos, dohodak, konzum)”.¹ Glavna podela poreza je na neposredne i posredne. Ti prvi oporezuju poresku snagu “koja se ispoljava neposredno u stvaranju i postojanju imovine i dohotka”.² To su, u stvari, porezi na imovinu i dohodak i prirezi na te poreze. “Posredni porezi obuhvataju akta upotrebe i trošenja dohotka – dakle akta, u kojima svaki poreski obveznik, prema svojim individualnim potrebama manifestuje svoju individualnu poresku snagu. U posredne poreze dolaze: trošarina, carina i monopoli.”³ Svakako, tu su još i razne takse, koje država takođe “naplaćuje silom svoje vlasti, a pravda ih samo specijalnim uslugama svojih organa”.⁴

Stvaranjem Kraljevine SHS, pojedine pokrajine su u nju ušle sa različitim poreskim sistemima. U bivšoj Kraljevini Srbiji oporezivnje zemljišta je, na primer, vršeno s obzirom na površinu i bonitet, za razliku, recimo,

1 “Podrinski vesnik”, 90, 15. decembar 1934, str. 1.

2 Isto.

3 Isto.

4 Isto.

od Bosne i Hercegovine, gde se za osnov poreza uzimao katastarski bruto-prinos, po katastarskoj vrednosti, ili, pak, od Slovenije, Hrvatske i Vojvodine u kojima se porez plaćao po katastarskom čistom prinosu, zavisno od kulture zemljišta.⁵ Nisu, međutim, samo te razlike otežavale uspostavljanje jedinstvene poreske politike u novostvorenoj državi. Naime, za vreme rata u Srbiji su skoro sve poreske knjige bile uništene, te nije bilo ni poreskog rasporeda ni zaduženja. Zato je Finansijskim zakonom stanovništvo na području Srbije i Crne Gore oslobođeno dužnog poreza i svih državnih i sprecijalnih prireza do kraja 1918. godine. Jedino se za okružne, sreske i opštinske prireze nije mogao uzeti taj rok, već 31. avgust 1918. godine, pošto su te vlasti, radi podmirivanja najnužnijih potreba, morale prikupljati poreze odmah posle oslobođenja. Istina, raspoređivale su ga i naplaćivale privremeno po domovima i srazmerno njihovom materijalnom stanju, a na bazi razreza iz 1913. i 1914. godine.⁶

Prvi posleratni razrez poreza na zemljište u nekadašnjoj Kraljevini Srbiji izvršen je za 1919. godinu, i to na osnovu pregleda zaduženja porezom na zemljište svih opština u razdoblju 1908-1912. godine, kojim je raspolagala Generalna direkcija neposrednih poreza, a i na osnovu prijave poreskih obveznika podnetih od 1. do 15. januara 1920. godine. Njegova važnost je, zatim, članom 101 Privremenog finansijskog zakona produžena i za 1920/1921. budžetsku godinu, tako da je novi razrez neposrednog poreza donet tek naredne godine.⁷

Poreskim razrezom iz 1921/1922. godine, primera radi, posed od 6,50 ha u Srbiji je bio opterećen sa 114, u Hrvatskoj i Slavoniji sa 100, a u Sloveniji sa svega 36 dinara.⁸ O najvećoj opterećenosti poseda u Srbiji govori i Vojislav Veljković u narodnoj skupštini prilikom primanja u načelu budžeta za 1922/1923. godinu, tvrdeći, na osnovu ankete, da se u Sloveniji po jednom hektaru plaća 4,55, u Hrvatskoj i Slavoniji 5,56, Bosni i Hercegovini 9,71, Vojvodini 10,50, a u Srbiji 11,13 dinara poreza.⁹

Konjunktura poljoprivrednih proizvoda, opadanje vrednosti dinara i visoka inflacija u prvim posleratnim godinama omogućavali su seljaštvu u predratnim granicama Kraljevine Srbije da, i pored grčevite borbe za privrednu obnovu, dosta redovno odgovara svojim poreskim obavezama. U 1919. godini ono je u potpunosti isplatilo zaduženje u iznosu od 6.348.978 dinara, a u 1920. i 1921. godini, kada razreza nije bilo i kada se plaćalo kako je ko hteo, prikupljeno je bilo 4.178.760 dinara.¹⁰

5 Momčilo Isić, *Seljaštvo u Srbiji 1918-1925*, Beograd 1995.

6 Isto.

7 Isto.

8 Isto.

9 Isto.

10 Momčilo Isić, *Seljaštvo...*

Pod uticajem raširene bajke o tezaurisanom seljačkom novcu, Zakonom o budžetskim dvanaestinama za jul, avgust i septembar 1923. godine uvodi se privremeni vanredni prirez na zemljište od 500%, a na ostale poreske oblike 30%. Takođe, njime je određena taksa za otkup ličnog rada u iznosu od 20 dinara za dan i 50 dinara dnevno za rad sa kolima, pri čemu se broj nadnica određivao na osnovu stope neposrednog poreza.¹¹

S obzirom na dosta ekstenzivnu poljoprivrednu proizvodnju i njeno veoma sporo napredovanje, a i na činjenicu da je otpočinjala deflacija, a na svetskim pijacama već opadala cena poljoprivrednim proizvodima, uz napomenu da se seljaštvo u Srbiji još nije privredno oporavilo od stradanja za vreme Prvog svetskog rata, uvođenje 500% vanrednog prireza na zemljište imalo je u Narodnoj skupštini veoma jaku opoziciju, čak i među vladinom većinom. Ističući da će prirez biti, zapravo, uvećan 1.451%, Voja Lazić, iz redova Saveza zemljoradnika, upozoravao je: "Ja, gospodo, tvrdim da narod neće moći ovo izdržati; da je to mnogo i naglo opterećenje, takvo da će narod još ove jeseni, kad bude morao ovo veliko opterećenje da plati, ostati još u goroj bedi, još u goroj nevolji nego što se danas nalazi. (...) Meni se čini da je Ministar sasvim olako prešao preko posrednih poreza koje narod plaća. Ja ne znam da li će posle ovog nameta moći na neki način da budu jeftinije one namirnice što seljaku svakodnevno trebaju, kao što su: gas so, pamuk, šećer, mašina (šibica – M. I.) i razne domaće sitnice, pa onda, gospodo, njegove poljoprivredne sprave i alati, plugovi, kola, kopačice, sekire, motike i ostalo, koje on danas plaća 20 puta više nego što je plaćao pre rata. (...) Tvrdnja da se novac nalazi na selu neosnovana je i skroz pogrešna."¹²

Izračunavši da novouvedeni prirez nije 500%, već čak 1.267%, Mihailo Ranović, iz Radikalne stranke, za skupštinskom govornicom takođe podvlači: "Drugo, ja ne mogu nikako da pravdam pred narodom ovaj prirez od 500% koji narod daje, i on, gospodo, nije 500% no čitavih 12 din i 67 para na dinar."¹³

Naplaćivanje tako uvećanog prireza najširim slojevima seljaštva u Srbiji nije olakšano ni odobrenjem ministra finansija da imaoi obveznica ratne štete polovinu vanrednog prireza mogu isplatiti kamatnim kuponom br. 1, jer je za sumu od 300 dinara trebalo dati 12 kupona po 25 dinara, a to je značilo da se moralo imati 12 obveznica po 1.000 dinara. Tu odštetu imao je, međutim, samo jedan broj bogatijih seljaka.

Iako uveden kao vanredan i privremen, odnosno samo za 1923. godinu, o njegovom povlačenju se nije razmišljalo. Naprotiv, već početkom

11 Momčilo Isić, *Seljaštvo...*

12 Momčilo Isić, *Seljaci iz Srbije – poslanici u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS*, Zbornik istorijskih muzeja Srbije, br. 28/1994, str. 133/134.

13 Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS (dalje: SB NS Kraljevine SHS), 28. r. s. od 11. februara 1924, knj. I, str. 891.

1924. godine on je utvrđen za stalni, pa ministar finansija otuda i naglašava: "Blagodareći ustanovljenju ovog vanrednog prireza mi smo učinili jedan znatan korak napred."¹⁴

Prerastanjem 500% vanrednog prireza u stalni nije se, međutim, prestalo sa dodatnim opterećivanjem seljaštva. Tako je 1925. godine državni neposredni porez seoskih opština u Kraljevini SHS uvećan za 8,16% u odnosu na 1924. godinu. U 1.170 opština u 10 oblasti na teritoriji pretkumanovske Srbije, Kosova i Metohije i Raške to povećanje je iznosilo 4,76%, a u ostatku Kraljevine SHS, u 1.937 opština, 6,25%. Naravno, povećanje nije bilo u svim oblastima, niti u svima podjednako. Opštine u podrinskoj oblasti imale su najveće povećanje neposrednog državnog poreza, od čak 17,86%, a najmanje opštine u kosovskoj oblasti, od samo 0,20%, s tim što je u oblastima niškoj i raškoj došlo čak i do smanjenja tog poreskog tereta.

Tabela 1

Državni neposredni porez u seoskim opštinama

Oblast	Br. opština	1924.	1925.	+ ili - %	Pros. 1925.
		u dinarima			
Valjevska	67	639.340	679.387	+6,26	10.140.
Kosovska	103	816.552	818.207	+0,20	7.943
Kruševačka	80	544.724	551.192	+1,18	6.890
Moravska	112	590.846	615.951	+4,25	5.499
Niška	168	1.150.774	1.096.798	-4,71	6.528
Podrinska	86	754.123	888.846	+17,86	10.335
Požarevačka	143	1.052.804	1.064.138	+1,07	7.441
Raška	106	604.318	603.683	-0,11	5.695
Timočka	159	1.219.486	1.398.021	+14,64	8.792
Šumadijska	146	954.758	1.007.939	+5,57	6.904
Ukupno	1.170	8.327.725	8.724.162	+4,76	7.456
Ostatak Kraljevine SHS	1.937	46.380.317	49.407.031	+6,52	25.507
Kraljevina SHS	3.107	53.744.336	58.131.193	+8,16	18.710

Izvor: Pregled o stanju svih samoupravnih prihoda i rashoda Kraljevine SHS za 1925. godinu, Sarajevo, 1926.

Razlike u prosečnoj opterećenosti državnim neposrednim porezom opština u pojedinim oblastima Srbije najčešće su posledica veličine, odnosno površine opštine u celoj Kraljevini SHS, a pogotovo u poređenju sa visinom neposrednog državnog poreza opština u "ostatku Kraljevine SHS", pre svega prouzrokovano različitim sistemima oporezivanja, što je, inače, uz gustinu naseljenosti, najviše uticalo na visinu prosečne zaduženosti jedne osobe na

14 Momčilo Isić, *Seljaštvo...*

selu neposrednim državnim porezom, u čemu su takođe značajne razlike između pokrajina Kraljevine SHS. Sa 43 dinara državnog neposrednog poreza na jednog seoskog stanovnika, Srbija je jedino ispred Crne Gore i Dalmacije.¹⁵

Više nego neposrednim državnim porezom, seljaštvo u Kraljevini SHS, pa i ono u Srbiji, bilo je opterećeno raznim posrednim državnim porezima (trošarina, takse, carine, monopoli). Oni su, na primer, u Srbiji 1925. godine činili čak 84,53% ukupnog državnog poreza, kojim je seljaštvo bilo zaduženo. Nešto opterećenije je jedino njime bilo seljaštvo u Hrvatskoj, Slavoniji i Sloveniji.¹⁶

Među posrednim državnim porezima seljaštva u Srbiji izdvaja se monopol na duvan budući da njegov iznos od 106 dinara po jednom seoskom stanovniku čini čak 45,11% ukupne sume svih posrednih poreza jednog stanovnika na selu. To je, zapravo, više nego kod seljaštva u bilo kojoj drugoj pokrajini Kraljevine SHS 1925. godine.¹⁷

Uvođenjem uvozne carinske tarife na poljoprivredne proizvode i izvozne na poljoprivredne proizvode, u junu 1925. godine, kada se, na primer, za 100 kg plugova moralo platiti carine 440 dinara, a na svakih 100 kg vršalica 165 dinara, odnosno 220 dinara za 100 kg žetelica, kopačica, sejalice, trijera, kosačica, ili, recimo, za izvoz 100 kg žita čak 143 dinara, izdaci seljaštva za carine dostigli su svoj maksimum. Za njih je svaki seoski stanovnik u Srbiji 1925. godine morao da izdvoji 50 dinara, samo nešto više nego seljak u: južnoj Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, ali zato mnogo manje nego seljak u Hrvatskoj i Slavoniji, Sloveniji i Vojvodini, koji je za carine davao 70 dinara.¹⁸

Slično kao i sa carinom, seljaštvo u Srbiji je i sa trošarinom bilo neznatno više opterećeno od seljaštva u južnoj Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, a mnogo manje, za 40%, od seljaštva u Hrvatskoj, Slavoniji, Sloveniji i Vojvodini. S druge strane, opterećenost taksama, monopolom na so i razne druge proizvode, bila je manje-više ravnomerna za seljaštvo u celoj Kraljevini SHS.¹⁹

Ukupno državno opterećenje jednog seoskog stanovnika 1925. godine iznosilo je u Srbiji 278 dinara, odnosno 226,7 dinara po jednom hektaru poljoprivredne površine. Opterećenije porezom bilo je seljaštvo u Hrvatskoj, Slavoniji, Sloveniji i Vojvodini kako po osobi tako i po hektaru poljoprivredne površine, s tim što je hektar poljoprivredne površine bio opterećeniji još i u

15 Đorđo Krstić, *Dva aktuelna agrarna problema*, Sarajevo 1934, str. 89.

16 Isto.

17 Isto.

18 Isto.

19 Đorđo Krstić, n. d., str. 89.

južnoj Srbiji. Inače, najviše poreza je plaćao seljak u Vojvodini – 365 dinara, dok je za hektar poljoprivredne površine najviše bio opterećen porezom seljak u Sloveniji – čak sa 385,2 dinara.²⁰

Uz opterećenje državnim porezom seljaštvo je moralo da snosi i razne samoupravne poreske terete, i to: kod svojih seoskih opština, kod sreskih, oblasnih, odnosno banovinskih samouprava i kod gradskih opština. Kad je reč o toj vrsti poreza, najviše je trebalo izdvojiti za porez kod seoskih opština, a uglavnom ga je činio opštinski prirrez, u 1925. godini čak 92,51%.²¹

Određivan prema državnom neposrednom porezu, opštinski prirrez nije, međutim, podjednako, u svim opštinama, opterećivao državni neposredni porez. Istina, takve podatke nemamo za svaku opštinu pojedinačno, ali ih imamo za pojedine oblasti. U 1924. godini po najnižoj stopi, od svega 397%, opštinski prirrez je određivan u timočkoj oblasti, a po najvišoj, od čak 1.144%, u raškoj oblasti, u kojoj je najviša stopa, od 1.271% važila i u 1925. godini, kada je pak, najniža stopa bila u podrinskoj oblasti, samo 405%. U odnosu na 1924. godinu, opštinski prirrez je u svim oblastima 1925. godine bio u porastu, najviše 20,98% u valjevskoj oblasti, a najmanje, 11,02% u raškoj oblasti. Prosečno uzevši, među 10 oblasti sa područja pretkumanovske Srbije, Kosova i Metohije i Raške, najveći prirrez plaćale su opštine u kosovskoj, a najmanji opštine u moravskoj oblasti.

Tabela 2

Opštinski prirrez u seoskim opštinama

Oblast	Broj opština	Ukupan iznos		+ ili -	% u odnosu na neposredni porez		Prosečno po opšt. 1925.
		1924.	1925.		1924.	1925.	
Valjevska	67	4.383.801	5.303.769	+20,98	686	781	79.161
Kosovska	103	7.036.262	8.251.722	+17,27	859	1.006	80.114
Kruševačka	80	4.459.470	5.241.377	+17,53	819	951	65.517
Moravska	112	3.333.610	3.864.958	+15,94	565	627	34.508
Niška	168	10.666.312	11.855.494	+11,15	920	1.078	70.568
Podrinska	86	3.071.551	3.596.703	+17,09	407	405	41.822
Požarevačka	143	4.388.434	5.163.992	+17,67	417	485	36.112
Raška	106	6.914.697	7.676.475	+11,02	1.144	1.271	72.419
Timočka	159	4.848.522	5.764.270	+18,88	397	412	36.253
Šumadijska	146	6.279.180	7.380.847	+17,54	661	738	50.554
Ukupno	1.170	55.381.839	64.099.607	+15,74	665	735	54.786

Izvor: Pregled o stanju svih samoupravnih prihoda i rashoda Kraljevine SHS za 1925. godinu, Sarajevo 1926.

20 Đorđo Krstić, n. d, str. 89.

21 Isto.

Usled znatno niže stope po kojoj se razrezuje opštinski prirez, u odnosu na državni neposredni porez, opštine u ekonomski razvijenijim oblastima su manje opterećene opštinskim prirezom. Razlog nije, dakle, u većoj površini opština u siromašnijim krajevima, već u poreskoj politici, koja je takođe najviše doprinela da prosečno opterećenje jedne opštine u "ostatku Kraljevine SHS" bude 143.098 dinara, odnosno 161% veće nego što je prosečno opterećenje opštinskim prirezom jedne opštine u 10 oblasti Srbije u 1925. godini.²²

Posle opštinskog prireza, takse su najveći prihod seoskih opština. Tako je u 1925. godini u 10 oblasti Srbije naplaćeno taksi u iznosu od 4.766.914. dinara, što je 8,09% od sume realizovanog opštinskog prireza u 1.301 opštini tih 10 oblasti. Prihod od trošarine bio je svega 495.516 dinara.²³

Prosečno opterećenje po jednoj osobi na selu kod seoskih opština iznosilo je u tzv. severnoj Srbiji 35,67 dinara 1925. godine. Manje je bilo u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini, Dalmaciji i Sloveniji, a veće u Hrvatskoj i Slavoniji, južnoj Srbiji i Vojvodini.²⁴ Razlika u visini opštinskih dažbina u pojedinim pokrajinama Kraljevine SHS nije, međutim, samo u ekonomskoj snazi njihovoj, "već i u delokrugu tih najmanjih samoupravnih jedinica. U nekim krajevima leži krivica i na vrlo rđavoj opštinskoj finansijskoj politici".²⁵

Seljaštvo u Srbiji je više nego ono u drugim pokrajinama bilo opterećeno raznim sreskim i oblasnim dažbinama. One su, na primer, 1925. godine iznosile 11,93 dinara po jednoj osobi na selu.²⁶

Kao glavni snabdevač hranom gradskog stanovništva i kao veliki potrošač gradskih proizvoda, seljaštvo je snosilo i jedan deo dažbina koje raspisuju gradske opštine. Jedna osoba na selu u Srbiji bila je 1925. godine opterećena sa 8,8 dinara godišnje takvih dažbina, što je bilo više jedino od sume kojom je bio opterećen seljak u Dalmaciji i Sloveniji.²⁷

Ukupno poresko opterećenje seljaštva u Severnoj Srbiji 1925. godine iznosilo je 759.000.000 dinara, odnosno 334,40 dinara po jednoj osobi, ili 273 dinara po jednom hektaru poljoprivredne površine. Istovremeno, manji porez je plaćalo seljaštvo u: južnoj Srbiji, Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, a veći u Hrvatskoj i Slavoniji, Sloveniji i, naročito, ono u Vojvodini.²⁸ Budući da je veći iznos poreza plaćalo seljaštvo u ekonomski razvijenijim krajevima, ono je poreske terete manje osećalo nego seljaštvo u siromašnijim

22 Pregled o stanju svih samoupravnih prihoda i rashoda Kraljevine SHS za 1925. godinu, Sarajevo 1926, str. 4.

23 Isto.

24 Đorđo Krstić, n. d, str. 99.

25 Đorđo Krstić, n. d, str. 94.

26 Isto.

27 Isto, str. 96.

28 Isto, str. 99.

područjima i pored manje sume poreza. Tako je, na primer, jedna osoba na selu u Vojvodini, iako je bila opterećena najvećim iznosom poreza, izdvajala za poreske obaveze svega 7,4% bruto-prihoda. U severnoj Srbiji taj procenat je bio 11,3%, a u Crnoj Gori čak 17,7%.²⁹

I pored tako visokog izdvajanja bruto-prihoda za porez, siromašno i ratom upropašćeno seljaštvo u Srbiji i Crnoj Gori je, prema "prečanskim političarima", bilo manje poreski opterećeno od seljaštva s druge strane Dunava i Save budući da su apsolutni iznosi njegovog neposrednog poreza bili manji. Pitanje izjednačenja poreza bilo je otuda često predmet rasprave i u Narodnoj skupštini Kraljevine SHS, koja je ilustrovana i primerima.

Tabela 3

Oporezivanje seljaka u Srbiji i Hrvatskoj

Seljak dobrostojeći, koji ima 20 jutara zemlje u Hrvatskoj, jednu kuću sa 4 prostorije, tri člana porodice i slugu plaća ove poreze:

Vrsta poreza i prireza	Dinara
1. Zemljarina	60,40
• 30% dohodar. prirez	18,04
• 60% ratni prirez	36,08
• 500% vanredni prirez	571,30
2. Razredna kućarina	16,00
• 40% dohodar. prirez	6,40
• 60% ratni prirez	9,60
• 30% vanredni prirez	9,60
3. Tecivarina i to:	
• razrez za slugu	4,00
• razrez za domaće	8,00
• razrez za tri člana starijih od 16 god.	12,00
• 30% vanredni prirez	7,20
4. Dohodarina	380,00
• 50% prirez na dohodak	190,00
• 30% vanredni prirez	171,00
5. Porez na imovinu	1.060,00
• 50% prirez na porez na imovinu	530,00
• 30% vanredni prirez	477,00
6. Invalidski porez	840,00
7. Vojnokomorski porez	420,00
Ukupno	4.826,36

Izvor: Stenografske beleške Kraljevine SHS, 81. r. s, od 28. marta 1926. godine, knj. IV, str. 585.

²⁹ Đorđo Krstić, n. d, str. 102.

Na 20 hektara najbolje zemlje, seljak u Srbiji sa tri člana porodice i jednim slugom plaća ove poreze i prireze:

Vrsta poreza i prireza	Dinara
1. Zemljarina	80,00
• 153,5% ukupni državni prirezi	122,80
• 500% vanredni prirez	1.014,00
2. Porez na ličnost po osobi bez žene i 5% neposrednog državnog poreza	28,00
• 153,5% prireza	42,00
• 30% varedni prirez	21,00
3. Invalidski porez	74,00
4. Vojnokomorski prirez	37,00
Ukupno	1.418,80

Ističući ovaj primer, narodni poslanik Ladislav Polić je objašnjavao: "Nipošto nije mi svrha (...) da harangiram protiv srpskog seljaka. Nipošto. Nego želim da se poreski tereti izjednače, a dakako da se onda i onaj ukupni teret lakše snosi. Onda će svaki uzeti pravedni deo toga tereta na sebe."³⁰

Donošenjem Zakona o neposrednim porezima 8. februara 1928. godine i njegovom primenom od 1. januara 1929. godine neposredni porezi seljaštva u Srbiji su povećani. Tako je, na primer, seljak u valjevskom okrugu na imanje od 7 ha, srednje vrednosti, plaćao 1.060 dinara poreza i prireza u 1930. godini.³¹ Inače, prosečno uzevši, u celoj severnoj Srbiji jedna osoba na selu u 1932. godini bila je opterećena sa 50 dinara državnog neposrednog poreza, što je za 16,28% više nego 1925. godine, dok je seljak u Hrvatskoj i Slavoniji bio zadužen sa 34 dinara, odnosno 24,44% manje nego sedam godina ranije. Od seljaka u severnoj Srbiji veću sumu neposrednog državnog poreza plaćao je samo seljak u Vojvodini, čak 195 dinara, za 63,86% više nego 1925. godine, ali i više od prosečne sume državnog neposrednog poreza, po jednom seljaku, u svim ostalim pokrajinama Kraljevine SHS zajedno.³²

Za razliku od državnog neposrednog poreza, posredni državni porezi (trošarine, takse, carine, monopoli na duvan i na so) manji su 1932. godine nego 1925, i to u svim pokrajinama. Jedino su monopoli na ostale monopolisane proizvode, osim duvana i soli, bili nešto veći. Naročito su opali izdaci seljaštva za carine, u većini pokrajina Kraljevine SHS za više od 50%, a u severnoj Srbiji za 48%. Zbog znatno manjih posrednih poreza, i ukupno

30 Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS, 81. r. s. od 28. marta 1926. godine, knj. IV, str. 585.

31 Aleksandar Petrović, *Banjane-socijalno-zdravstvene i higijenske prilike*, Beograd 1932, str. 89.

32 Đ. Krstić, n. d, str. 89.

državno poresko opterećenje seljaštva u svim pokrajinama je 1932. manje nego 1925. godine. U severnoj Srbiji za 24,11%, u Vojvodini samo za 2,47%, a u svim drugim pokrajinama za više od 30%.

Pošto poresko opterećenje seljaštva kod seoskih opština čini uglavnom prirez, to opadanje materijalne moći seljaštva usled poljoprivredne krize nije prouzrokovalo smanjenje tog poreza u 1932. godini, već je, naprotiv, dovelo do njegovog povećanja, prvenstveno zbog većeg prireza. U severnoj Srbiji je prirez po jednoj osobi 1932. godine povećan za 3,03%, u odnosu na 1925. godinu, a ukupno poresko opterećenje kod seoskih opština za 1,37%, što je manji porast nego u svim ostalim pokrajinama Kraljevine SHS, izuzev jedino Hrvatske i Slavonije, u kojoj je poresko opterećenje seljaštva kod seoskih opština 1932. godine bilo za 2,66% manje nego u 1925. godini. Budući da je u toj pokrajini jedino opao i iznos prireza, i to čak za 14%, ukupno smanjenje te vrste poreza seljaštva na trošarinu za 46,56%, a izdaci za takse 12,20%. Inače, seljaštvo u Hrvatskoj i Slavoniji je za trošarinu izdvajalo više nego seljaštvo u bilo kojoj drugoj pokrajini – 10,48 dinara po jednoj osobi 1925. i 15,36 dinara 1932. godine, a seljaštvo u Srbiji 0,25 dinara po osobi 1925, odnosno 0,20 dinara 1932. godine, što je jedino više nego što je izdvajalo seljaštvo u južnoj Srbiji, od koga je ono u severnoj Srbiji više izdvajalo još samo za carine. Nema sumnje, nije reč o nižim trošarinama i carinama u severnoj Srbiji, već o manjoj ekonomskoj snazi seljaštva u severnoj Srbiji, koje se mnogo manje pojavljivalo na tržištu.

Tabela 5

Poresko opterećenje seljaštva kod seoskih opština

Pokrajina	Godina	Prerez	Trošarine	Takse	Svega	+ ili -
		po jednoj osobi – dinara				
Severna Srbija	1925.	33,00	0,25	2,42	35,67	
	1932.	34,00	0,20	1,96	36,16	+1,37
Južna Srbija	1925.	39,00	0,12	1,60	40,72	
	1932.	44,00	0,16	1,60	45,76	+12,38
Crna Gora	1925.	31,00	0,28	2,22	33,50	
	1932.	31,00	0,28	2,38	33,66	+0,48
Bosna i Hercegovina	1925.	0,61	0,10	0,31	1,02	
	1932.	15,00	0,27	1,10	16,37	+1.504,90
Dalmacija	1925.	9,43	1,45	10,78	21,66	
	1932.	11,66	1,66	10,00	23,32	+7,66
Hrvatska i Slavonija	1925.	50,00	10,48	3,77	64,25	
	1932.	43,00	15,36	4,23	62,54	-2,66
Slovenija	1925.	14,68	7,75	4,09	25,52	
	1932.	28,00	9,00	4,00	41,00	+60,66
Vojvodina	1925.	89,00	2,28	4,00	95,28	
	1932.	90,00	2,57	4,29	96,86	+1,66

Izvor: Đorđo Krstić, *Dva aktuelna agrarna problema*, Sarajevo 1934, str. 93.

Zamenivši dažbine bivših oblasnih samouprava, od 1930. godine su uvedene banovinske dažbine, koje su, međutim, znatno veće, i to u zavisnosti od ekonomske snage određenog područja. Najveće su u ekonomski najrazvijenijim pokrajinama, Sloveniji i Vojvodini, 44,40, odnosno 37,80 dinara po jednoj osobi u 1932. godini. Istovremeno je u severnoj Srbiji jedna osoba za te dažbine izdvajala 17,60 dinara, ili 47,53% više od sreskih i oblasnih dažbina 1925. godine.³³

U godinama poljoprivredne krize, nagoveštene već krajem 1925. godine, seljaštvo je, usled niskih cena, moralo da iznosi veće količine svojih proizvoda na gradsku pijacu, često i ono što je bilo ostavljeno za ishranu. Prodajom većih količina proizvoda i pogotovo njihovim češćim iznošenjem na tržište, seljaštvo je moralo više da izdvaja za brojne gradske dažbine: kaldrmine, vagarine, pijačarine, trošarine i dr., koje inače nisu bile niske. Primera radi, jedan seljak je u jesen 1927. godine na dvoja kola voća sa 1.470 kg pri ulazu u Beograd platio 441 dinar varoške trošarine, pa onda 30 dinara za merenje i 73 dinara na ime pijačne takse, što sve iznosi 544 dinara, i to pre nego što je prodao ijednu jabuku.³⁴

Koristeći se članom 24 Zakona o taksama,³⁵ mnoge varoške opštine su same povećavale zakonom utvrđen iznos pojedinih taksi, pa su čak uvodile i nove. Tako je, na primer, valjevaska opština, prilikom vašara na Sv. Iliju 2. avgusta 1927. godine, za svako grlo stoke dovedeno na vašar propisala 5 dinara takse, a za svaki prenos stočnog pasoša 80 dinara, što je za posledicu imalo pobunu seljaka.³⁶

Događaji sa Ilinjdanskog vašara u Valjevu predstavljali su neposredan povod da Voja Lazić, poslanik za valjevski okrug iz redova Saveza zemljoradnika, sa narodnim poslanikom Šaulićem, podnese 17. novembra 1927. godine Narodnoj skupštini Kraljevine SHS Predlog zakona za izmenu čl. 24 Zakona o taksama, kojim bi se zabranilo zavodeње novih taksi, koje u Zakonu nisu predviđene, uz obrazloženje: "Varoškim opštinama je dozvoljeno zavodeње novih opštinskih taksi. One zloupotrebljavaju odnos o tome i zavode takse koje padaju na građane drugih opština, a naročito na zemljoradničke proizvode koje seljaci iz sela upućenih na pojedine varoši i varošice kao trgovačke centre radi prodaje donose. Te takse su toliko velike da varoške

33 Đ. Krstić, n. d, str. 94.

34 SB NS Kraljevine SHS, 8. r. s. od 19. novembra 1927, knj. I, str. 264.

35 Član 24 Zakona o taksama glasi: "Ministar finansija može tarifne stavove za takse žkod opštinskih vlasti' iz odeljka ŽL' T br. 303-407. Zakona o taksama Kraljevine Srbije od 30. marta 1911. godine za koje je tarifom propisan iznos, odobravati od 1. juna 1921. g. opštinskim sudovima po varošima i varošicama na teritoriji Srbije i Crne Gore u većem iznosu, nego što je zakonom predviđeno, kao i odobravati zavodeње novih opštinskih taksa. Ovo odobrenje daje Ministar finansija po prethodnoj odluci Opštinskog suda i Odbora opštinskog."

36 SB NS Kraljevine SHS, 8. r. s. od 19. novembra 1927. godine, knj. I, str. 266.

opštine njima podmiruju sve svoje potrebe opštinske i njihovi građani ne plaćaju nikakav prirez, dok seoske opštine za svoje opštinske potrebe udaraju na svoje građane prirez do 1.000%, a negde i više po neposrednom porezu. Na taj nači sela snose i svoje i varoške opštinske troškove.”³⁷

Taj zakonski predlog opozicionih poslanika nije, međutim, bio usvojen. Gradske opštine su i dalje glavne izvore svojih prihoda crple od seljaka. “Seljak plaća gradu takse i carine na svoje zemljoradničke proizvode kad ih donosi u grad na prodaju i time smanjuje njihovu prodajnu vrednost. Taj isti seljak plaća gradu i preko trgovaca gradsku trošarinu na potrošne predmete, čime se povećava njihova kupovna vrednost, opet na štetu sela i seljaka.”³⁸ Da bi popunu svog budžeta što više oslonilo na seljka, Gradsko poglavarstvo u Kragujevcu je, na primer, 21. decembra 1938. godine odlučilo da Stovarištu Glavne nabavljačke zadruge nametne trošarinu za svu robu namenjenu selu. Bila je to, inače, i odluka radi zaštite trgovačkog staleža u borbi sa zadrugarstvom. Na tu odluku, međutim, odgovorilo je seljaštvo Šumadije, pod rukovodstvom zadrugara, velikim protestnim zborom 25. decembra 1938. godine u Kragujevcu. “Ovaj zbor je naš prvi protest na nepravde i ugnjetavanje našeg sela i seljaka, koje se čine danomice, bilo vidno bilo prikriveno od strane grada. (...) Zar da mi plaćamo uređenje grada, podizanje parkova; zar da mi plaćamo električno osvetljenje, a kod nas da nema ni lampe da čkilji! Zar da mi plaćamo podizanje i uređenje ulica, a da se po našim putevima zaglavljujemo u blatu. (...) Mi ne možemo i nećemo to da trpimo. Ako su gradske opštine navikle da svoje velike rashode pokrivaju od trošarine koju uberu od nas seljaka, ljuto se varaju da će i dalje tako ići...”³⁹

Tu odluku Gradskog poglavarstva u Kragujevcu poništila je Kraljevska banska uprava Dunavske banovine; seljaci Šumadije su toga puta dobili “parnicu”. U svojim zemljoradničkim zadrugama bili su oslobođeni trošarine. Ali su je oni i dalje plaćali na skoro sve ono što su prodavali ili kupovali u gradu, čak i pošto je veće grada Kragujevca skinulo trošarinu sa svih proizvoda koje zemljoradnik donosi u grad radi prodaje.⁴⁰

Tako su se i ostali gradovi, na čelu sa Beogradom, odricali čistog novca, koji na ime trošarine dobiju. Naprotiv, svake godine su prihodi gradske trošarine bili sve veći, pogotovo posle poljoprivredne krize, kada je došlo do ekonomskog oporavka seljaštva. Tako je, na primer, opština grada Beograda 1935/1936. godine od trošarine ubrala 81,500.000, 1936/1937. godine 86,000.000, a 1937/1938. godine čistih 90,000.000 dinara.⁴¹

37 SB NS Kraljevine SHS, 8. r. s. od 19. novembra 1927. godine, knj. I, str. 262.

38 “Zemljoradnička zadruga”, 51-52, 25. decembar 1938, str. 844.

39 “Zemljoradnička zadruga”, 8, 26. februar 1939, str. 95.

40 “Zemljoradnička zadruga”, 25, 18. jun 1939, str. 363.

41 “Zemljoradnička zadruga”, 40-41, 9. oktobar 1938, str. 676.

Od svih opterećenih proizvoda, najveći teret podnosili su poljoprivredni proizvodi. Primera radi, u Beogradu je 100 kg crnog luka bilo opterećeno sa 5, a belog sa 10 dinara; paprika u vencima sa 100, a mlevena sa 200 dinara; kajsije, breskve, zeleni orasi sa 40, a 100 kg zrelih oraaha sa 30-100 dinara. Slično je stanje bilo i sa stočnim proizvodima i stokom. Tako se za 100 kg krupne stoke plaćalo 15-30 dinara, a za 100 kg jaganjaca i jaradi 50 dinara; svinja i prasadi 40-80 dinara; žive i klane pernate živine 100-150 dinara, a svežeg goveđeg i telećeg mesa 130-190 dinara. Meso ovčije i kozje 150, a jagnjeće i jareće 290 dinara.⁴²

Uz trošarinu, tu su još i različite takse, merine i sl. Prosečno uzevši, jedna osoba sa sela u severnoj Srbiji, izuzev područja koje gravitira Beogradu i koje svoje potrebe uglavnom u njemu i podmiruje, bila je 1932. godine opterećena sa 9,7 dinara kod gradskih opština, ili za 10,23% više nego 1925. godine, ali ipak manje nego u ekonomski snažnijim pokrajinama: Hrvatskoj i Slavoniji, Sloveniji i Vojvodini.⁴³ Nije to, međutim, značilo slabiju opterećenost seljaštva u severnoj Srbiji, već njegov slabiji materijalni položaj. Ono je imalo manje proizvoda za prodaju, pa otuda i znatno manje mogućnosti da kupuje, odnosno troši, u gradu.

Uzevši u obzir sve vrste poreskih dažbina, izuzev verskog doprinosa sa taksama, seljaštvo u severnoj Srbiji je 1932. godine bilo opterećeno sa 702,000.000 dinara poreza, odnosno sa 274,46 dinara po osobi i 256 dinara po hektaru poljoprivredne površine. U odnosu na porez u 1925. godini, ukupna suma smanjena je za 7,51%, porez po osobi za 17,93%, a po hektaru poljoprivredne površine za 6,23%. Ne uzimajući u obzir Vojvodinu, u kojoj su jedino poreski tereti seljaštva porasli, smanjenje ukupnog fiskalnog opterećenja seljaštva i opterećenje jednog hektara poljoprivredne površine u severnoj Srbiji je manje nego u ostalim pokrajinama Kraljevine SHS, dok je opadanje prosečnog zaduženja porezom po jednoj osobi niže samo u Sloveniji.

Tabela 6

Fiskalno opterećenje seljaštva u Kraljevini Jugoslaviji

Pokrajine	Godina	Državno	Seoskih opština	Sresko, oblasno banovin.	Gradskih opština	Svega	Ukupno miliona	Na ha polj. površine
Severna Srbija	1925.	278	35,67	11,93	8,80	334,40	759,0	273
	1932.	211	36,16	17,60	9,70	274,46	702,0	256

42 "Zemljoradnička zadruga", 40-41, 9. oktobar 1938, str. 676.

43 Đ. Krstić, *Dva aktuelna agrarna problema*, Sarajevo 1934, str. 96.

Pokrajine	Godina	Državno	Seoskih opština	Sresko, oblasno banovin.	Gradskih opština	Svega	Ukupno miliona	Na ha polj. površine
Južna Srbija	1925.	248	40,72		12,50	301,22	337,0	291
	1932.	164	45,26	16,00	12,00	237,66	295,0	235
Crna Gora	1925.	242	33,50		10,00	285,50	51,3	94
	1932.	148	33,66	15,60	19,00	216,26	45,4	81
Bosna i Hercegovina	1925.	271	1,02		11,20	283,22	467,0	190
	1932.	170	16,37	12,50	9,88	208,75	380,0	150
Dalmacija	1925.	217	21,66		7,30	245,96	136,5	190
	1932.	144	23,32	8,90	10,00	186,22	112,0	158
Hrvatska i Slavonija	1925.	311	64,25	4,48	13,00	392,73	962,2	375
	1932.	209	62,59	20,40	17,60	309,59	805,0	310
Slovenija	1925.	334	25,52	7,45	1,88	368,85	350,0	424
	1932.	216	41,00	44,40	14,00	315,40	315,4	383
Vojvodina	1925.	365	95,28	4,48	20,37	497,13	537,0	319
	1932.	356	95,86	37,80	34,34	525	611,0	364

Izvor: Đorđo Krstić, *Dva aktuelna agrarna problema*, Sarajevo 1934, str. 99.

Očigledno je i 1932. kao i 1925. godine, najveći iznos poreza plaćalo seljaštvo u ekonomski snažnijim pokrajinama. Međutim, o stvarnom poreskom opterećenju sudićemo ponovo sa stanovišta opterećenja bruto-prinosa seoskog poseda porezom. Takođe, promene visine poreskih davanja u tom sedmogodišnjem razdoblju najbolje ćemo sagledati poređenjem visine zahvatanja iz bruto-prihoda na ime poreza 1925. i 1932. godine.

Tabela 7

**Poresko opterećenje seljaštva u Jugoslaviji
s obzirom na bruto-prihod**

Pokrajina	God.	Bruto-prihod u dinarima		Poresko opterećenje			
		po osobi	ha	po osobi		po ha polj. površ.	
				dinara	%	dinara	%
Severna Srbija	1925.	3.001,00	2.497,00	334,40	11,14	273,00	10,93
	1932.	1.085,00	999,00	274,46	25,29	256,00	25,62
+ ili -	%	- 63,85	- 60,00	- 17,93	+ 14,15	- 06,23	+ 14,71
Južna Srbija	1925.	2.704,00	2.652,00	301,22	11,14	291,00	10,97
	1932.	990,00	979,00	237,76	24,02	235,00	24,00
+ ili -	%	- 63,39	- 63,09	- 21,07	+ 12,88	- 19,24	+ 13,03

Pokrajina	God.	Bruto-prihod u dinarima		Poresko opterećenje			
		po osobi	ha	po osobi		po ha polj. površ.	
				dinara	%	dinara	%
Crna Gora	1925.	1.614,00	528,00	285,50	17,69	94,00	17,80
	1932.	552,00	208,00	216,26	39,18	81,00	38,94
	+ ili -	%	- 65,80	- 60,61	- 26,29	+21,49	- 13,83
Bosna i Hercegovina	1925.	2.471,00	1.617,00	283,20	11,46	190,00	11,75
	1932.	898,00	648,00	208,75	23,25	150,00	23,15
	+ ili -	%	- 63,66	- 59,93	- 26,29	+11,79	- 21,05
Dalmacija	1925.	2.228,00	1.733,00	245,90	11,04	190,00	10,96
	1932.	826,00	694,00	186,22	22,54	158,00	22,77
	+ ili -	%	- 62,93	- 59,95	- 24,27	+11,50	- 16,84
Hrvatska i Slavonija	1925.	3.826,00	3.703,00	392,70	10,26	375,00	10,13
	1932.	1.461,00	1.481,00	309,59	21,19	310,00	20,93
	+ ili -	%	- 61,81	- 60,01	- 21,16	+10,93	- 17,34
Slovenija	1925.	2.869,00	3.338,00	368,80	12,85	424,00	12,70
	1932.	1.100,00	1.335,00	315,40	28,67	383,00	28,69
	+ ili -	%	- 61,66	- 60,01	- 14,48	+15,82	- 9,67
Vojvodina	1925.	6.659,00	4.223,00	497,13	7,46	319,00	7,55
	1932.	2.437,00	1.696,00	525,00	21,54	364,00	21,46
	+ ili -	%	- 63,40	- 59,84	+05,61	+14,08	+14,11

Izvor: Đorđo Krstić, *Dva aktuelna agrarna problema*, Sarajevo 1934, str. 99, 102.

Pri smanjenju za 63,85% bruto-prihoda po osobi i za 60% po hektaru poljoprivredne površine 1932. godine, u odnosu na 1925. godinu, poresko opterećenje seljaštva u severnoj Srbiji je manje za svega 17,93% po osobi i za samo 6,23% po hektaru. I dok je opadanje prihoda seljaštva u severnoj Srbiji bilo na nivou njegovog pada u ostalim pokrajinama Kraljevine Jugoslavije, dotle je, uz seljaštvo u Vojvodini, gde je poresko opterećenje po osobi poraslo, opadanje poreskog zaduženja jedne osobe bilo manje samo u Sloveniji, dok je opterećenje jednog hektara poljoprivredne površine, ponovo ne računajući Vojvodinu, u severnoj Srbiji bilo najmanje, svega 6,23%. Upravo zbog te nesrazmere u opadanju dohotka i poreskog opterećenja, jedna osoba i jedan hektar poljoprivredne površine bili su 1932. godine opterećeni sa više od četvrtine bruto-prihoda, što je, u odnosu na procenat od pre sedam godina, više nego dvostruko uvećanje. U nepovoljnijem položaju bilo je jedino seljaštvo u Crnoj Gori i Sloveniji, i to zbog veoma različitih razloga. U Sloveniji je to bio rezultat "šireg kruga kulturnih potreba, koje se protežu na predmete koji potpadaju pod trošarinu i carine, a posebno iz činjenice da su slovenačke seoske opštine od 1925. godine do danas podigle javne daće do dvostruke

visine i da slovenački seljak u ime banovinskih daća plaća daleko više nego ijedan seljak u državi".⁴⁴ S druge strane, u Crnoj Gori, kao i u velikom delu severne Srbije, to je posledica dosta niskog bruto-prinosa, iz koga su se morale pokrivati sve one životne potrebe, opterećene visokim porezima i carinama, kao i seljak u krajevima sa višestruko većim prihodima. "Seljak u krajevima slabijeg blagostanja jednako troši, makar i u manjoj meri sve predmete na koje se plaća trošarina i jednako plaća takse kao i seljak u bogatijim krajevima. Uz istu cenu kupuje i monopolske predmete, jer se i kod njih ne pravi, a niti može praviti ma kakva razlika. Dok seljak u naprednijim krajevima nalazi pokriće za plaćanje trošarinskih poreza u većem prihodu od zemljišta, dotle slabiji seljak nema te baze..."⁴⁵ Ta činjenica je pogotovo značajna što posredni porezi, dakle oni koji se odmah ostvaruju, u severnoj Srbiji čine 57,30%, a u Crnoj Gori čak 72,94% ukupnog poreskog opterećenja seljaštva u 1932. godini.⁴⁶

Izdvajajući znatan iznos svojih prihoda za posredne poreze, i to redukujući svoje potrebe na najmanju meru, seljaštvo u severnoj Srbiji, pogotovo za vreme poljoprivredne krize, kada su cene poljoprivrednih proizvoda pale na najniži nivo, nije moglo redovno da otplaćuje svoj neposredni porez, čak i u njenim ekonomsko snažnijim krajevima. Tako je, na primer, seljaštvo u mačvanskom srezu podrinskog okruga polovinom avgusta 1933. godine dugovalo preko 20.000.000 poreze, a krajem godine čak 31.000.000 dinara, što je ravno skoro četvorogodišnjem poreskom zaduženju Mačve.⁴⁷

Nemogućnost seljaštva da odgovori svojim poreskim obavezama nije bila prouzrokovana samo padom cena poljoprivrednih proizvoda u odnosu na nivo uzet prilikom razreza, već umnogome i pogrešnim klasiranjem zemljišta prilikom izvršenja katastra. Tako, na primer, meštani janjevske opštine, u gračaničkom srezu, u žalbi Narodnoj skupštini Kraljevine Jugoslavije, od 26. februara 1932. godine, ističu da celokupnim godišnjim prihodom ne mogu da isplate ni trećinu razrezanog poreza i prireza i podvlače: "Mi se ne bi žalili i ne žalimo se na to što su cene bilo daleko bolje od sadašnjih u vremenu odmerenog poreza, da je zemljište klasirano objektivno i pravilno prema bonitetu-kakvoći zemljišta, poreza ne bi bila velika i mogla bi se plaćati, a ovakva kakva je danas ne možemo i od zemljišta se odričemo i isto poklanjamo državi, jer danas nemamo hleba za prehranu svoje porodice samo zato što smo celokupni prinost žitni prodali za plaćanje poreza i prireze, pa nismo bili u stanju celokupnim svojim prihodom ni trećinu svoje godišnje poreze i prireze platiti, i ceo naš posed ne predstavlja vrednost današnjeg

44 Đ. Krstić, *Dva aktuelna*, str. 104.

45 Đ. Krstić, *Dva aktuelna*, str. 104/105.

46 Isto, str. 99.

47 Pavle Josić, *Poljoprivreda i ekonomsko-društveni odnosi na selu u šabačkom kraju između dva svetska rata*, Godišnjak Istorijškog arhiva Šabac, XII, Šabac 1975, str. 16.

zaduženja".⁴⁸ Sličnu žalbu je uputio i narodni poslanik Tihomir Šarković, početkom 1934. godine, osvrćući se na katastar u srezovima: deževskom, sjeničkom i štavičkom, na šta je ministar finansija, rešenjem br. 18.749 od 8. marta 1934. godine, naredio da se, do ponovnog premera, porez u tim krajevima naplaćuje prema zaduženju iz 1928. godine, tj. onako kako je bilo pre klasiranja.⁴⁹

Česte žalbe na katastar i otuda na nepravilno razrezan porez, uticale su na donošenje mnogih odredaba, koje bi trebalo da olakšaju zemljarinu. Prvo je u maju 1934. godine izmenjen član 138 Zakona o neposrednim porezima tako da se razlike u zemljarini, koje se pokazu posle novog katastra i posle klasiranja zemljišta, prema posedovanim prijavama iz 1929. godine, *uvažavaju samo ubuduće* (podvučeno u originalu – M. I.) od naredne godine posle izrade katastarskog operata. Zatim je 1935. godine doneta Uredba br. 4.200, kojom se umanjuje poreska osnovica za njive i krševite vinograde za jednu trećinu i važila je sve do kraja 1939. godine.⁵⁰

U finansijskim zakonima za 1935/1936, pa do 1938/1939. budžetske godine uneta je u članove 45, 20, 17 i 12 odredba za krajeve gde nema katastra zemljišta da se može izvršiti revizija kulture i klase za pašnjake i šume veće od 25 hektara i izdvojiti neplodna površina iz njih. Uredbom Ministarstva finansija br. 1662/1939, od zemljarine su, počevši od 1940. godine, oslobođeni svi zemljišnici koji se zadužuju isključivo zemljarinom ako njihov katastarski čist prihod nije veći od 1.000 dinara, a Uredbom Ministarstva finansija br. 1667/1939, odobren je otpis zaostatka na porezima do kraja 1937. godine, odnosno 1939, onim poreskim dužnicima kojima bi naplata zaostatka na porezu značila njihovu ekonomsku propast.⁵¹

Donete uredbe su najčešće sporo primenjivane. Tako je, recimo, ponovno klasiranje zemljišta u Raškoj, i to samo u sjeničkom srezu, otpočelo tek sredinom 1940. godine, pošto je Tihomir Šarković, sada senator, uputio novu žalbu ministru finansija, 13. februara 1940. godine, u kojoj, tražeći što hitnije novo klasiranje i naplaćivanje poreza po razrezu iz 1928. godine, što je bilo ukinuto izmenom člana 138 Zakona o neposrednim porezima, on, između ostalog, ponovo podvlači: "Prilikom popisa i klasiranja zemljišta 1928. godine u Sandžaku, naročito u srezovima: deževskom, štavičkom i sjeničkom, učinjena je jedna velika nepravda. Klasiranje zemljišta učinjeno je od strane ljudi nestručnih i nesavesnih. Od njihovog naopakog rada narod toga kraja trpi i pati godinama i došao je do prosjačkog štapa, plaćajući visoku porezu na one besplodne-planinske njive, gde samo ovas uspeva, i to kad je

48 Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije, f-44/84.

49 Isto, f-42/82.

50 AJ, Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije, f-42/82.

51 Isto.

godina kišovita. (...) To je učinilo da je tamošnji narod došao u nemogućnost da plaća porezu. U toj nemogućnosti seljaci nude ceo prinos sa svoga zemljišta za porezu, tako da za sebe ne traže ni kilo žita. Zbog naplaćivanja ovako bezdušne i nepravilne poreze stanje je tamo očajno, dok su imali stoku, građani su prodavali stoku i plaćali porezu, a sada su ostali i bez stoke. Žalosna je slika, u čisto stočarskom kraju ima sela, gde celo selo nema dva do tri para volova za oranje...⁵²

Osim što su visinom otežavali ekonomski položaj seljaštva, pogotovo u vreme poljoprivredne krize, neposredni porezi su izazivali nezadovoljstvo seljaštva raznovrsnim mahinacijama, zloupotrebama i pritiscima poreskih vlasti, naročito njenih izvršnih organa. "Dakle, molim vas, gospodo, kod nas, u mome kraju, prosto niko ne zna koliko je dužan poreze. Kad seljaku poreznik dođe i zatraži porezu, seljak uvek pita: koliko sam dužan da platim, jer ne zna, i ti poreznici uzimaju porezu od seljaka koliko hoće."⁵³

Nepismeni i neprosvećen seljak, prepušten na milost i nemilost opštinskim činovnicima, nekad je zatvaran i kažnjavao samo zato što nije doneo ceo iznos poreza kada je to odredio, recimo, predsednik opštine.⁵⁴ Rukovođeni ličnim, često i partijskim interesima, činovnici su blagonakloniji bili prema poreskim obveznicima iz stranke kojoj su i oni pripadali, a beskrupulozniji prema stranačkim protivnicima, od kojih je nekad porez tražen i unapred. "Ja ne mogu da se zadovoljim odgovorom g. ministra, da su neki građani dragovoljno davali porez unapred, jer znam da i oni bogatiji ne bi mogli sami da plate unapred porez, a kamo li siromašni građani u ovakvoj jednoj opštini, kao što je kaonska. Ja sam se čudio kako su oni mogli da plaćaju i za 1925. godinu porez, a docnije sam video da su im poreznici pretili, da će im prodati i volove ako ne budu platili. (...) Na žalost ta praksa postoji zbog čestih izbora. Ne naplaćuje se poreza svim ljudima, da bi oni glasali za vladajuću stranku, a drugi zato što nisu partizani, moraju da plaćaju i za njih. Tako se isto radi i sa opštinskim prirezom, koji je za partijske protivnike mnogo veći nego što bi trebao da bude."⁵⁵

Za seljaka je posebno teška bila egzekutivna naplata poreza. "Cela vojska državnih službenika, egzekutora i drugih, juri po selima, naplaćuje, prodaje, iznosi devojačku spremu i sve drugo što seljaku najviše treba..."⁵⁶ Bilo je slučajeva da su seljaku za neplaćeni porez uzimali i jedinu radnu stoku, suprotno Zakonu o neposrednim porezima.⁵⁷

52 AJ, Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije, f-42/82.

53 SB NS Kraljevine Jugoslavije, 21. r. s, od 11. februara 1924, knj. I, str. 891.

54 Momčilo Isić, n. d.

55 Momčilo Isić, n. d.

56 SB NS Kraljevine Jugoslavije, 21. r. s, od 7. marta 1936. godine, knj. I, str. 175.

57 Pavle Josić, n. r, str. 23.

Egzekutivne naplate naročito je zapamtilo seljaštvo u Mačvi, koje je na njih, međutim, i najorganizovanije odgovaralo. Sve je počelo od naplate prvog anuiteta vodnog doprinosa, odnosno vraćanja državnog kratkoročnog zajma, koji je Mačvanska vodna zadruga dobila 1926. godine, a prvi anuitet je trebalo da se isplati 1. jula 1930. godine.⁵⁸

Nezadovoljni radom Mačvanske vodne zadruge na isušivanju zemljišta, "jer se njihova imanja nisu sušila...", seljaci iz Drenovca, su skoro u potpunosti bojkotovali plaćanje vodnog doprinosa. Otuda su oni bili prvi izloženi egzekutivnoj naplati, 14. maja 1930. godine. Organizovanim suprotstavljanjem, oni su, međutim, tu naplatu sprečili, izjavljujući "da oni neće i ne pristaju na lep način vodeni doprinos da plate, navodeći da oni nisu članovi Mačvanske vodne zadruge i da ih niko neće prisiliti da ovaj doprinos plate". Zato je Poreska uprava tražila dozvolu od Ministarstva finansija da žandarmi prilikom egzekutivne naplate smeju upotrebiti oružje.⁵⁹

Kada su, u drugom pokušaju, 9. septembra 1930. godine, egzekutori uz pomoć žandarma počeli da popisuju pokretnosti i oduzimaju stoku od dužnika, skupila se odmah grupa od 50-60 seljaka, koji su napali opštinsku sudnicu i pod pretnjom ubistva naterali egzekutore i žandarme da oduzetu stoku puste iz opštinskog obora. Sam sreski načelnik je povodom tog događaja konstatovao "da su se dužnici organizovali i bili solidarni da ne plate vodni doprinos".⁶⁰

Inače, naplata dužnog vodnog doprinosa za Mačvansku vodnu zadrugu tekla je vrlo slabo. Od jula do oktobra 1930. godine naplaćeno je bilo svega 42.705 dinara, ili oko 5%.⁶¹

Zbog egzekutivne naplate poreza je u Mačvanskom Belotiću 27. avgusta 1932. godine došlo do sukoba seljaka sa žandarmima, finansima i poreskim egzekutorima. Dok je šef Poreske uprave u opštinskoj sudnici saslušavao dužnike, egzekutori i žandarmi su išli od kuće do kuće dužnika, popisivali i oduzimali kola, konje, volove, svinje, ovce i dr. i terali u opštinsko dvorište. Sopsstvenici oduzetih kola nisu uspevali kod šefa Poreske uprave da ih zamene drugim pokretnostima "kako u svojim domaćim poslovima ne bi trpeli štete". Za kola sa zapregom nisu bili dovoljni čak ni vagon pšenice i vršalica. Ali kada je uveče sve oduzeto trebalo oterati u Bogatić, nastala je pometnja pošto niko od okupljenih seljaka nije prihvatao da bude kočijaš ili gonič, zbog čega je šef Poreske uprave naredio žandarmima: "Nož na pušku, pa bodi ko neće!" Vlasnici oduzete stoke i kola su razvalili ogradu opštinskog dvorišta i oteli svoja kola i svoju stoku. Tom prilikom je jedan seljak izboden,

58 Pavle Josić, n. r, str. 21.

59 Isto, str. 22.

60 Pavle Josić, n. r, str. 23.

61 Isto, str. 23.

a njegova kola vraćena u dvorište. Akcija je propala, jer su egzekutori i žandarmi napustili selo bez "popisate pokretnosti", koju je, međutim, sresko načelstvo, uz pomoć pojačanih žandarmerijskih patrola, ipak kasnije oduzelo i predalo Poreskoj upravi.⁶²

Prilikom otpora egzekutivnoj naplati poreza na strani naroda su ponekad stajali i predstavnici opština. Tako je predsjednik Radenkovićeke opštine 1. septembra 1932. godine izgrdio jednog egzekutora: "Šta ti hoćeš, jesi li poslat ovde da vršiš nasilje ili zašto te je vlast poslala, narod para nema."⁶³

Tokom 1933. godine Ministarstvo finansija je pojačalo Poresku upravu u Bogatiću sa više od 20 poreznika i poreskih egzekutora, "koji su neprestano na terenu i u naplati". Uprkos tome, "uspeh naplate nije nikakav" bio, što sreski načelnik objašnjava teškim ekonomskim stanjem naroda. Istovremeno, on, međutim, ističe da "nezadovoljstvo u narodu raste iz dana u dan neverovatnim zamahom. To se naročito oseća zbog toga što pšenica nije imala cenu, a sve drugo što je imalo da se proda prodato je. Pritisak na poreske obveznike teško pada i zbog toga što je seljak u Mačvi prezadužen".⁶⁴

Nezadovoljstvo naroda je bilo pojačano i zbog toga što je prilikom egzekutivne naplate poreza i vodnog doprinosa stoka oduzeta od seljaka prodavana u bescenje. Primera radi, u Sremskoj Mitrovici je 15. maja 1932. godine Poerska uprava u Bogatiću prodala: 2 konja za 340 dinara; june za 55; 2 konja za 120; kravu za 52; kravu za 40 dinara. Sve, dakle, za 607 dinara. Pošto je za dnevnicu i kilometražu dvojici činovnika trebalo da se isplati 600 dinara, Mačvanskoj vodnoj zadruzi ostalo je tako svega 7 dinara.⁶⁵

Dotadno nezadovoljstvo seljaštva u Mačvi izazivali su poreski egzekutori samim svojim postupcima. Jednom seljaku egzekutor je najpre "uzeo sve ponjave (posteljinu) u popis iako on kod kuće ima svinje. Posle je odustao od ponjava, pa je došao na njivu i iz jarma ispregao jednu kravu i oterao iako je on tada sejao žito sa kravama". Drugom, pak, seljaku, egzekutor je "sreo snahu na putu sa kolima, pa je iz kola ispregao jednu kravu, a drugu ostavio u jarmu na putu". Uz to, poreznici od seljaka nisu hteli da primaju "koliko im ko daje" novca, već su tražili da naplate ceo iznos poreza.⁶⁶ Sve to je samo umnožavalo pojedinačne, ali i masovne sukobe seljaštva sa organima državne vlasti.

Najsnažniji otpor seljaka prilikom egzekutivnog ubiranja dužnog poreza i vodnog doprinosa pružen je u Noćaju 22. i 23. decembra 1934. godine.

62 Pavle Josić, n. r, str. 23.

63 Isto, str. 24.

64 Pavle Josić, n. r, str. 24.

65 Isto.

66 Pavle Josić, n. r, str. 25.

Istražujući povod tom događaju, banski inspektor Drinske banovine je proverom obavljenom 25. decembra u samom selu došao do zaključka "da poreski organi pri kupljenju dužne poreze čine velike nezakonitosti, nepravde i netaktičnosti (...) upadaju noću u kuće pojedinih poreskih obveznika i uzimaju stoku i teraju odmah, nepristojno se izražavaju, prete, odbijaju pojedincima da prime novac u otplatu dužnog poreza i traže celu dužnu porezu".⁶⁷

Mada je, posle prestanka poljoprivredne krize, došlo do izvesnog poboljšanja ekonomskog položaja seljaštva u Mačvi, ono je i dalje teško odgovaralo svojim poreskim obavezama. U izveštaju sreskog načelnika mačvanskog sreza za 1937. godinu ističe se da su "sve te naplate išle teže. Nekako je narod prošle godine (1937) bio otporniji prema organima poreske uprave i opština kod svih naplata". Sukobi seljaka i državnih i opštinskih vlasti prilikom egzekutivne naplate dužnog poreza i pogotovo vodnog doprinosa, izbijali su i dalje. U Salašu Noćajskom, na primer, 8. marta 1937, u Ševicama 20. avgusta 1938, u Banovom Polju 28. decembra 1938. godine.⁶⁸

Summary

Tax Burden of Peasantry in Serbia Between Two World Wars

Parallel with the decline in market for agricultural products, and hence economic power of this sector, peasantry in Serbia between two world wars was exposed to greater tax burden, starting with 500% extraordinary land tax imposed in 1923 as temporary, which eventually became regular. With frequent increase of many indirect taxes, the total tax burden of peasantry in northern Serbia (the area of pre-Kumanovo Serbia with the addition of territory obtained from Bulgaria pursuant to the Treaty of Neuilly in 1919) was 759 million dinars or 334.40 dinars per person i.e. 273 dinars per hectare of farmland. Although this amount was lower than the average tax paid by peasantry in Croatia and Slavonia, Slovenia and Vojvodina, poorer peasants in Serbia felt it as greater burden.

High tax burden was particularly heavy during the great agricultural crisis, when revenues of peasantry were much lower. Thus in 1932 gross revenue of peasants in northern Serbia dropped by 63.85% compared with 1925, while the tax burden was only 17.93% lower.

Since the economic recovery of peasantry after the agricultural crisis was accompanied with increase in taxes, already indebted rural population could not always meet their tax liabilities. Forced collections were therefore frequent, causing revolt and sometimes even physical resistance of peasantry.

67 Pavle Josić, n. r, str. 29.

68 Pavle Josić, n. r, str. 30-31.